Оповідання

Ще до великої заливи 1886 року баба Палажка овдовіла. Другий Палажчин чоловік, Терешко Соловейко, ще за свого життя одрізнив і видворив свого старшого сина, Палажчиного пасинка: поставив для його опрічну хату па леваді і виділив частку поля. А як він почав слабувать і постеріг, що вже смерть за плечима, то написав духовницю, в котрій одну половину поля одписав меншому синові Петрові, а другу половину бабі Палажці до її життя.

Старий Соловейко добре знав, яка на вдачу баба Палажка; знав він, що й Петро вдався на вдачу в свою матір. І мати й син були непомирливі. Заводіяки, опришкуваті та лайливі. Соловейко добре вгадував, що Петро буде зобижати та кривдить матір, бо ще за його життя вони не мирили і тільки те й робили, то гризлись та лаялись. Син був непокірливий, а його друга жінка Оришка була сердита, нездатлива й натуриста і так само не слухала свекрухи, як і перша Петрова жінка Олена. Соловейко боявся, щоб баба Палажка коли-небудь не кинулась з сокирою рубать синові піч та припічок, як рубала колись піч своєму пасинкові в противній хаті, або щоб часом не рубнула з нестями сокирою й сина по спині або й по голові. Бо вона була битлива: як тільки полається з сином або з невісткою, то так і вперіщить чим-небудь, що трапиться напохваті. Виправивши духовницю в волості, Соловейко ще перед смертю оддав її Палажці на схованку. Баба сховала бомагу в своїй скрині і ключ од скрині прив'язала на шнурку до пояса. Але як помер старий Соловейко, вона вийняла духовницю з скрині, бо добре знала, що сини та дочки нишпорять в хаті, добирають ключа до скрині і без сорому крадуть в матерів гроші.

Довго думала баба, де б то сховать духовницю так, щоб син не знайшов. Засунула вона її за великий образ під рами, що висів на покуті; але вона знала, що в це місце небезпечно класти, бо селяни звичайно ховають не тільки бомаги, але навіть асигнації за образами. Баба

догадалась, що син та невістка передніше од усього шукатимуть духовницю за образами або в її скрині.

Довго міркувала баба і, нарешті, надумалась. Раз якось, як син і невістка пішли на роботу в поле, баба витягла спідсподу духовницю, перекинула свою скриню на коліщатах, прибила цвяшками духовницю до дна в куточку, а поверх бомаги прибила ще й тоненьку дощечку так, щоб духовниці було не видно.

Вдарила вона три поклони перед образами, помолилась богу, перехрестила духовницю і знов перевернула скриню й поставила на місце. Вона важко зітхнула, згадавши свого Соловейка, стала перед образами, помолилась богу за його душу; і в неї на душі стало легко й спокійно, бо думала, що дітям і в голову не прийде шукать духовниці десь під дном скрині.

Старий Соловейко вмер в пилипівку, а як настала весна, Палажка почала всім правувать в хазяйстві, як і було передніше за життя старого Соловейка.

— Ото, сину, батько записав в духовниці, щоб наш город був сукупний, а половина поля була моя, доки й мого життя. Ори ж, сину, свою частку й мою, але хліб на моїй частці я зберу сама, бо то моє добро.

— Навіщо, мамо, здалась вам ота морока? Ви вже старі, не здужатимете зібрать хліб з поля. Нехай буде наш город сукупний, і поле сукупне. Ми вам не боронитимемо хліб їсти,— сказав син підлесливим голосом.

— Ще б пак боронили їсти хліб, коли він мій, а не ваш. Ти викосиш моє жито й пшеницю, а я таки здужатиму й сама згребти й в полукіпки скласти. Там же того хліба жменя, а не цілі лани! Або, коли хочеш, то я одберу свою частку зерном та й держатиму в коморі свою пашню окроми од вашої. Ти ж бачиш, що в мене свої кури й гуси. Треба ж їх

чимсь годувать, щоб було що й продати, й гроші на смерть зібрать. А про город батько сказав, щоб був сукупний.

— Адже ж, мамо, в других людей матері-удови не одрізняються од дітей, і в їх усе сукупне: і город, і поле, й пашня,— обізвалась невістка.

— То, бач, у других людей, а в нас воно може вийти інакше. В других людей сини й дочки інші, а в нас сини й невістки інші, не такі, як у людей. В батька ще й ноги не захололи, а ви вже й настовбурчились проти мене. Робіть лишень так, як я звелю, а не правуйте самі в моїй господі,— одказала Палажка вже сердитим голосом.

Син замовк. Оришка надула губи. Але вони мусили кориться старій. Настали жнива. Мати зібрала свій хліб, зараз загадала змолотить, одвернула половину пашні й зсипала в коморі окроми, в опрічний засік, ще й назначила потаємно од їх вуглем смужку на стіні засіка, доки було пашні, щоб син або невістка не брали пашні з її засіка. За ярину Палажка нічого не казала синові, бо на ярину вже орав син, і мати й не намагалась, щоб брать свою частку.

Але незабаром між Палажкою й сином та невісткою почалась сварка та лайка. Син і невістка були злі на бабу за те, що вона одопрічнилась од їх з своїм добром: держала свої кури, качки й свині і оддала їм тільки корову. В хаті почалась сварка й колотнеча. Од першої бабиної невістки зосталась сирітка, дівчинка Маруся. Невістка загадувала їй няньчить свою найменшу дитину, загадувала одганять до череди худобу й вівці; а як вона не слухала, то била її немилосердно. Баба оступалась за дівчину, лаяла невістку, а часом, по своєму звичаю, розлютувавшись, з нестямки давала штовхани й поляпаси невістці.

На біду синові, ярина змилила того року, була обрідна. А в серпні трапилась така здорова залива, якої й люди не запам'ятали, і дуже збавила огородину й леваду.

В місяці серпні, ввечері, 1806 року, саме в неділю, в Васильківщині була страшна залива. В селі Трушках дощ почався з початку дев'ятої години ввечері. Од сходу сонця насунули страшні чорні хмари. Проти червонястого неба на заході хмари здавались ще чорніші й страшніші. Несподівано схопилась буря, вдарив грім, замиготіла блискавка. Червона блискавка неначе вогнем порола чорні завіси на небі, а з тих розпірок неначе було видно вогонь в якійсь страшній, палаючій на небі печі. Блискавка миготіла раз у раз; грім гуркотів і гув сливе безперестанку. Садове дерево, верби й високі осокори понад річкою та в городах зашуміли, засвистіли, гнулись і подекуди ламались. Надворі ніби починався страшний суд, ніби за чорною завісою вже палало все небо.

Люде попрокидались в хатах, позасвічували світло. В усіх хатах заблищали вікна. Молодиці засвічували страсні свічки перед образами. Баби молились богу, падали навколішки перед образами, викидали надвір кочерги та лопати, що ними сажають хліб та паску у піч.

А буря скаженіла, ревла, свистіла, зривала кулики з покрівлі хат, розкидала в токах копиці соломи. Через виводи в сіни, через пороги, через стелі текла вода. В декотрих хатах, котрі були нанизу під покатами горбів, люде мусили виливать воду коряками з сіней і навіть з хат. В одній такій хаті лежала слаба баба і як побачила, що вода полилась в хату через поріг, то зараз і вмерла з ляку. Мабуть, їй здалось, що починається або потоп, або страшний суд. Торохнув страшний грім, аж шибки задзвеніли в вікнах, і раптом застукотів град і повибивав тахлі в усіх вікнах, що були од сходу сонця.

Аж в першій годині, в глупу ніч перестала залива, але потім ще й до світу лив звичайний дрібний та густий дощ. Ця залива наробила в селі багато шкоди. З спадистих полів лились по вулицях річки. Вода позносила подекуди тини й текла просто через городи й левади в річку та в ставок.

Оселя баби Параски стояла на сугорбі, а Солов'їшина хата й огород були на низині по другий бік вузенького переулка, трохи нижче од Парасчиного городу. Палажчина левада й огород виступали на широкий вигін, де була долинка. Баба Палажка встала вранці, глянула на грядки, на леваду і тільки руки зняла до бога: два рядки верб на окопі, зелена левада й половина городу були суспіль затоплені водою. Вода стояла більше ніж на аршин, ще й за вербами на вигоні стояв ніби ставок. Коноплі, буряки, капуста, картопля — все було в воді. Пшінка виглядала з води вершечками. Жовті гвоздики-повняки ніби плавали коло берега по воді, а лапате гарбузове листя лежало край берега на воді, неначе латаття на ставку. Коло берегів подекуди виглядали з води здорові жовті, білі та червонуваті гарбузи, неначе затоплені тикви, горшки та макітри, помальовані чудовими кольорами. Рядки соняшників ніби заглядали нахиленими жовтими головами в воду й одкидались в воді, як в дзеркалі.

Вода в бабиному городі та на леваді не вникала в дуже мокру землю, а стікать з долинки не було куди. В ньому ставку одразу завелись жаби, мов у болоті, неначе злізлись купатись з усього кутка. Жаби крякали й скреготали, мабуть, на радощах, так здорово, неначе в ставку в куширі або на куп'ї.

Баба Палажка з невісткою кинулась рятувать огородину на грядках, котрі були не на глибокому місці, виривали цибулю й часник, висмикували з багна буряки. Треба було доконечне брать коноплі, бо вода не зсякала на сонці, не входила в мокру землю і стояла сливе на одній мірі. Баба Палажка взяла заступ і почала копать рівчак од левади через улицю. В неї була думка спустить воду з свого городу в чужий, нижчий, звідкіль вода могла б стікать потроху в річку. Сусід Дорош побачив, що Палажка хоче спустить воду з своєї левади та на його город, вибіг на вулицю: молодиці повибігали з хати, напались на бабу, одняли заступа й закинули в рівчак. Палажка лаялась, молодиці так само репетували й лаяли бабу.

Баба Параска стояла за тином в своєму городі на сугорбі й сміялась. Тин був невисокий, а Параска висока й тонка: її було всю видно здалеки з сугорба. Її чималі сірі веселі очі спинились на тому гурті людей. Вона засміялась.

— Та візьміть оту ледащицю за руки та заступом по спині, та наплещіть добре спину! — кричала Параска Гришиха з горба. — Чого ви дичитесь їй в зуби? Нехай не лінується, та скидає спідницю, та й лізе в воду брать плоскінь.

— А тобі яке діло? Ще й вона обзивається, хоч її ніхто й не зачіпає. Мовчала б там за типом, коли в твоєму городі сухо,— гукнула на пригорок Палажка.— Коли б на твій огород впало таке лихо, то ти не глузувала б з мене.

— Ото на твій город сам бог направив заливу, щоб ти не була така бриклива та опришкувата та трохи прохолола в воді в коноплях,— гукнула й собі з городу баба Параска. На другий день вранці Палажка послала невістку в поле.

— Іди ж мені зараз в поле, а я вже сама полізу в воду та виберу плоскінь,— каже вона до невістки.

Надвечір невістка вернулась з поля, а баба сидить собі на призьбі та грається з унуками, а коноплі стоять у воді, як і стояли.

— Чом ви, мамо, не вибрали конопель? — спиталась невістка.

— Бо тебе ждала. Завтра полізеш та й вибереш сама, бо це ж коноплі сукупні: і мої й твої.

— То ви йдіть завтра в поле, а я буду коноплі брать,— обізвалась невістка.

— І на поле підеш, і коноплі сама вибереш,— сказала баба спокійненько.

— Ба не вибиратиму. Ви нічого не робите цілий день, а на мене скидаєте усю роботу. Он і досі не прибрали дитячої постелі, й хати навіть не замели й досі, і вечері не варили,— вже сердито говорила невістка.

Бабі стало шкода конопель, бо з тих конопель пряли й бабі на сорочки. На другий день невістка пішла в поле. Бачить баба, що непереливки, взяла чорну сорочку під пахву, навіщось пішла в Дорошів двір, стала під повіткою, ще й, як казала баба Параска людям, проти самісіньких Дорошевих вікон, скинула чисту сорочку й наділа чорну. Вбравшись в Дорошевому дворі, вона вернулась на леваду й полізла в воду. Бере вона коноплі, а кругом неї крякають жаби, неначе приспівують до роботи, щоб бабі було веселіше брать коноплі.

Параска вийшла на свій город полоть грядки і зараз угляділа Палажку в болоті, прийшла до тину та й гукнула до Палажки.

— Боже поможи! дай боже, час добрий! Це ти, Палажко, купаєшся в коноплях, чи що? Одколи живу на світі, не бачила, як люде купаються в коноплях.

Палажка мовчала й не обзивалась.

— Що це, Палажко, в тебе так сокоче в городі? Це, мабуть, твої квочки наплодили тобі курчат повнісінький ставок. Будеш їсти оту курятину цілу осінь, ще й на різдво розговієшся курятиною,— гукала всмішки з свого городу Параска.

— Бодай тобі заплодились такі курчата в голові та в животі, — не втерпіла-таки баба Палажка й гукнула, обернувшись до пригорка.

— А картоплю вже випечерувала в грядках, чи, може, зоставила роботу невістці назавтра? Печеруй мерщій, бо в картоплі, мабуть, вже раки завелись.

— Ось як вилізу з води, та висмикну кілка з тину, та поб'ю тобі морду, то ти не будеш дражниться зо мною.

— А бач, Палажко! ти все лаєшся зо мною, то за те й покарав тебе господь: наслав на тебе заливу та накидав тобі жаб повнісінький город ще й леваду. Отже ж, побачиш! Як не держатимеш язика на віжках, то в тебе ще заплодяться жаби ї на печі, і в печі,— сміялась весела та жартовлива Параска.

— А бодай ти на кутні зуби засміялась! — гукнула Палажка з конопель.— Примостилась на горбі, неначе та жаба на купині, та тільки звідтіль зуби показуєш людям, та смієшся з моєї біди. Ось я дам тобі в зуби, щоб покуштувала, яке моє лихо.

Палажка нахилилась, достала з дна жменю грязюки й пожбурила через переулок на Параску. Мокрі грудки потрапили в голову здоровому соняшникові й замазали багном його жовтий, ніби позолочений сонцем вид.

Саме тоді йшла переулком Дорошева невістка. Вона вгляділа за тином на горбі бабу Параску, поздоровкалась і спинилась. Ще здалеки вона чула, як баби перекидались лайкою та смішками через тини й переулок, неначе хлопці м'ячем, і побачила, що вони починають шпурлять грудки. Невістка розказала Парасці, що Солов'їха чогось прийшла в Дорошів двір, стала під повіткою, без сорому скинула спідницю й білу сорочку проти вікон, хапком наділа чорну сорочку і зараз майнула з двора. Молоду невістку брав острах, щоб баба Солов'їха часом не заподіяла якогось лиха Дорошеві за те, що він не дав Палажці спустить воду через свій город в Раставицю. Параска не втерпіла, почувши про таку бабину чудну вихватку. І зараз гукнула до Солов'їхи:

— А чого-то ти, Палажко, бігала в Дорошів двір надівать чорну сорочку, щоб лізти в воду брать конопельки!

— А тобі яке діло до моєї чорної сорочки? Гляди лиш своїх сорочок, а до моїх не чіпляйсь. Зась тобі до моїх чи білих, чи чорних сорочок!

— То ти, чарівнице, робила чари серед дня на чиюсь біду. Чи тобі ж не сором було світить грішним тілом перед праведним сонечком, та ще й старими кістками?

— Ще що вигадай! Я пішла надівать чорну сорочку під Дорошеву повітку, бо в мене в хаті малі діти; одні в хаті, а другі по дворі бігають та скрізь заглядають, бо од дітей, як од бога, нігде не сховаєшся.

— А хіба ж в тебе нема своєї повітки? Чом ти не пішла в свою клуню або не полізла в погріб і тамечки не наділа чорної сорочки? А ти чогось побігла до удівця під самісінькі вікна надівать сорочку. Це неспроста. Чи не думала пак ти причарувать чарами удівця? Еге, думала прилюбить сусіда? — крикнула голосніше Параска й зареготалась сама од свого жарту. Дорошева невістка й собі зареготалась, повернувшись до тину, щоб часом не побачила Палажка.

Палажка підвелась, вигулькнула з конопель, тільки тричі плюнула через коноплі до Гришихи й мовчала.

— Може, ти й справді запобігала ласки в удівця. Але я знаю за усі твої чари. Мене не піддуриш. Ти скинула в Дорошевій оселі білу сорочку, а наділа чорну задля того, щоб його зелений город почорнів от заливи так, як оце почорнів твій. Чи так? — гукала Параска.

Палажка нахилилась, вибирала плоскінь, мовчала й не розхилялась. А Параску брала нетерплячка, щоб насміяться та накепкувать над сусідою. Сонце світило весело і неначе сміялось з неба, ніби лило на

городи та леваду веселий сміх веселим промінням. Воно неначе додавало бабі охоти до жартів та глузування.

— А чого-то, Палажко, до тебе в город позлазились жаби з усього кутка? Адже ж не один твій город залила вода. Чуєш? Ондечки по других городах в калюжах крякає дві або три жаби, а в твоєму городі неначе горохом сиплять, аж ґвалтують, неначе сам сатана зігнав до тебе оту жаб'ячу череду з усього кутка. Он глянь, як плигають кругом тебе, як тільки махнеш коноплями в жмені! Неначе діти обстали свою матір. Це ж тебе обстали й обсіли відьомські твої діти, бо ти ж їх ненька рідненька. Це все неспроста, ні! — гукала Параска, киваючи на прощання головою до Дорошевої невістки, котра швиденько попрощалась і почимчикувала на вигін, як тільки Параска договорилась до відьомства й бабиних жаб.

— Смійся, смійся з мого лиха; бодай вже з тебе лихо насміялось,— обізвалась Палажка з конопель,— покарає тебе бог як не заливою, то пожежею отамечки на твоєму горбі.

Вибрала баба коноплі, порозстеляла на березі на сонці. На леваді під вербами росли лози. Баба вже не пішла на Дорошів огород надівать білу сорочку: присіла в лозах, скинула мокру сорочку й наділа суху, пішла до хати, взяла заступ і почала копать яму на стежці до криниці. Криниця була за вербами на леваді недалечке од тину. Стежка до криниці вилась в бур'яні. Палажка вже давно лаяла свою невістку, щоб вона не ходила до криниці навпростець через город, через картоплю та буряки, а обходила город поза вербами. Теперечки невістка, вернувшись з поля, само по собі, і не пішла б до криниці по воду навпростець через грядки, бо грядки були залиті водою. Але баба в той день була люта, бо з нею трохи не до півдня дратувалась Параска. Палажці хотілось зігнать на комусь злість... хоч на невістці.

Недалечко од криниці, саме там, де були крайні грядки, не залиті водою, і де була протоптана через грядки стежка до криниці, Палажка викопала в гарбузинні на самісінькій стежці глибоченьку яму, ще й

гарбузинням трохи прикрила. Невістка зарані прийшла з поля, вхопила відра й побігла до криниці по воду. Не дивлячись на стежку, вона несподівано шубовснула в яму, а відра покотились в гарбузиння.

Палажка засіла на засідки за вербами й стерегла та все кмітила й виглядала з-за верб. Як тільки невістка спіткнулась і впала в яму, Палажка вибігла з-за верб з ломакою й почала лупить невістку зверху. Невістка верещала, а Палажка лаяла й кляла невістку на ввесь огород. Піднявся крик. Параска з свого городу бачила, як Палажка копала яму, щоб перекопать стежку до криниці з городу, і знала, для кого то вона копає западеньку. Як схопився ґвалт. Параска полола грядки, почула з свого городу лайку та крик, прибігла до тину, вхопилась руками за два кілки й почала реготаться. Надивившись на ту комедію та нареготавшись всмак. Параска гукнула до Палажки:

— Палажко! Це був колись чорт та вихрестивсь в люде, і ото з його стала Палажка Солов'їха. Чи чуєш, Палажко? Не позакладало тобі вух?

— Бодай вже тобі позакладало вуха, позакладало и очі, щоб ти нічого не чула і світу божого не бачила. В мене лиха повна хата й од своїх дітей, а ти ще чепляєшся до мене з свого городу. Яке тобі діло до того, що я роблю в своїй господі та на своєму городі? Ти неначе найнялась слідкувать за мною, де ступить моя нога, та вмикуваться в мою справу. Це правда, що був колись чорт, та вихрестивсь в люде, але з його стала не я, а Параска Гришиха. Ото ж той чорт і взявся за два кілки руками та й регочеться, та й знущається над моєю бідою. Ти за всіма людьми на селі слідкуєш, всіх осмієш та осудиш. Ти й дівкою була така осудлива, як і теперечки.

— Я сміюсь з лихих людей, бо так мені бог дав, а от як ти з усім селом лаєшся та сваришся, то це вже дав тобі не бог, а чортяка, бо ти, мабуть, його невісточка. В тебе і в роті чорно, неначе в печеного пекельного чорта.

— Ой господи милостивий! візьми мою душу до себе! — сказала Палажка й здійняла руки до неба.— Хіба ж ти не знаєш, як гризуть мене діти од того часу, як помер мій чоловік? З одного боку гризуть діти, як ті миші та пацюки, а ти гризеш мене з другого боку, мов скажена собака. Така мені біда, хоч зараз вішайся отут на вербі.

— Хіба ж то невістка гризла тебе отам під вербою, а не ти лупцювала її ломакою в тій ямі, що ти ж сама викопала для неї?— гукнула Параска з сугорба.— От я й правду казала, що був сатана з рогами та з хвостом, та вихрестився в люде, а з того сатани й стала ти та оце й лупцюєш ломакою свою безщасну невістку. Хіба ж ти не з хвостом родилась? Ти ж родима відьма од свого народіння, а не я.

Залива наробила багацько шкоди не тільки в Солов'їшиному городі, але й на полі. Буря порозкидала на бабиному полі полукіпки проса; високий, наче збутлявлий овес поліг і місцями на переярках укляк. Петро Соловейчук з великою труднацією викосив полеглий овес. Роботи на полі було багато. Треба було розв'язувать і розстеляти по стерні мокрі, як хлющ, снопи, котрі були залиті водою на переярках.

Як почалась суша, Петро позвозив ярину, поскладав у клуні в засторонках, а потім незабаром перемолотив і пашню позсипав в засіки. Палажка не намагалась за свою частку ярини й годувала свої кури й качки своєю пашнею. В хаті було тихо, бо в току й на городі було багацько роботи: ніколи було й лаяться та сваритись.

Доки Соловейчук возив снопи та молотив хліб, кури живились в току натрусом коло клуні. Але як настали холода, треба було годувать і кури, і гуси. Баба Солов'їха почала примічать, що її кури й качки стали худі, аж пір'я на їх наїжачилось, а невістчині кури ходили по дворі ситі, неначе невістка зумисне годувала їх на заріз або на продаж.

Вранці, як кури злітали з сідала та з горища, Оришка ставала коло хати на причілку, ловила усі плохенькі бабині кури, закидала в жлукто й

накривала рядном, а тоді сипала пашню для своїх курей та качок коло порога. Раз вранці баба Палажка пішла в комору, набрала своєї пашні в глечик, посипала коло порога пригорщ жита й пшениці і почала скликать свої кури. Але до порога позбігались тільки невістчині кури, і ні одна бабина курка не прибігла.

Баба аж здивувалась. Вона забідкалась і пішла шукать свої кури в повітку, заглянула й на тік, а курей нігде не було.

"Ой боже ж мій! Чи не подушив оце тхір моїх курей на горищі?" — подумала баба і пішла на причілок та хотіла вже приставлять драбину та заглянуть на горище.

Але баба вгляділа на призьбі жлукто, закрите рядном. Вона скинула рядно, аж в жлукті сиділи її кури й півень. Кури, вглядівши світ, повилітали з жлукта. Баба тільки очі витріщила. Вона поскликала кури до порога й посипала їм жита й пшениці. Голодні кури, попісникавши в жлукті таки довгенько, аж спихали одна одну: з такою жадобою кинулись на пашню.

— Нащо ти, Оришко, ото позакидала мої кури в жлукто? — гукнула баба на невістку.

— На те позакидала, щоб ваші кури не їли моєї пашні та виздихали й вищезли швидше; бо в вас же своя пашня отам лежить в коморі, то беріть свою пашню та й годуйте нею свої кури, а для себе печіть окроми й хліб і паляниці, а нашого хліба не їжте. Ви маєте свою частку пашні, а хліб їсте з нашого борошна.

Бабі було шкода своїх курей. Другого дня вранці, тільки що почало розвиднюваться, баба мусила брать в коморі свою пашню для своїх курей. Вона посипала пригорщ пшениці коло порога, далеко поодганяла аж за повітку невістчині кури, а сама ввійшла в хату, сіла коло вікна та й

почала наглядати й кмітить, щоб невістчині кури не повертались з-за повітки.

Дивиться баба, аж невістка йде з повітки, сіла на порозі, простелила свій хвартух, згребла чисто всю пшеницю, повизбирувала всі зерна, кинула в хвартух, а потім пішла за хату, поскликала свої кури й посипала їм свекрушину пшеницю. Бабині кури голодні крутились коло порога ні в сих ні в тих.

Баба вибігла з хати й крикнула через сінешній поріг на невістку:

— Нащо ти ото визбирала мою пшеницю?

— На те, щоб твої кури швидше виздихали і вищезли з мого двора,— одказала Оришка.

— Бач, яка в тебе іродова душа! А я думаю, чого то мої кури худі, як тхорі, а твої такі ситенькі, як ти, невісточко. Надбала ти тіла на нашому хлібі, і твої кури надбали ситі, ледве вже ходять по дворі.

— Я й од батька принесла на собі багато тіла, а оце в вас воно опаде з мене, через вашу гризню та лайку,— кричала Оришка на ввесь двір.

На той крик вибіг з хати син. — Чого ви, мамо, все заводитесь з Оришкою? Через вашу гризню померла Олена. Ви загризете незабаром і Оришку. Я візьму рушницю та ваші кури й качки постріляю! — кричав Петро.— Ці ваші кури вже мені осточортіли. Через їх ви загризете мені й другу жінку, як загризли й Олену.

Опришкуватий Петро спахнув, кричав па всю оселю, прискав, як кіт, аж посатанів, аж підскакував і тріпав руками.

— Та не тріпай руками, як той півень крилами, та не підскакуй, як вишкварка на сковороді. Впини лиш свою жінку, щоб вона не кричала на

мене, як на собаку, бо я мати і з нею свиней не пасла. Недурне ж попові наймички продражнили тебе вишкваркою, як ти служив в батюшки за наймита, а диякон і тепер дражнить тебе півнем.

Ще як Петро був парубком, то служив за наймита в батюшки. Він все заводивсь та лаявся з наймичками, а наймички і справді продражнили його вишкваркою. Було як полається за щось з будлі-котрою наймичкою, то кричить, верещить, мов навіжений, тріпає руками та аж підскакує, неначе той півень, що розставить крила й тріпає ними, настовбурчиться й кидається на другого півня. Наймички зумисне дражнились з ним та сердили, щоб він шкварчав та підскакував, як вишкварка на сковороді. Соловейчук був добрий тільки до тих, що його хвалили... А як тільки хто-небудь його не хвалив або гудив за щось, він лаявсь, сердився і вважав на того чоловіка, як на свого ворога. Слава про його вдачу пішла по всьому селі. Він тоді насилу знайшов собі молоду. Олена знала про його вдачу й пішла за його через те, що він сподобався їй, бо був гарний з лиця, чорнявий і з блискучими чорними очима, такими, як і в його матері.

Але як вмерла Олена, Петро засилав старостів сливе до усіх дівчат на селі, і скрізь йому давали гарбуза. Він мусив напитувать собі молоду в другому близькому селі, де ніхто не знав про його вдачу, не знав, що він злий, трохи навіть навіжений. Оришка вподобала його й подавала рушники.

Як тільки мати нагадала синові про вишкварку та півня, то неначе сипнула на його приском. Він почав сікаться до матері, як півень, кричав та верещав, неначе його хто різав, аж сусід Юрченко почув і прибіг у двір та насилу розборонив їх і якось вгамував Петра.

— Отак, як бачиш, Юрченку! Шкварчить оця вишкварка сливе щодня, неначе його хтось смажить на сковороді, та ще й розчепірить руки та й кидається до мене биться, неначе злий півень,— жалілась баба сусідові.

— Яка я тобі вишкварка? Ти сама стара газетниця, бо про тебе вже в газетах пишуть. Он вчитель читав нам в газеті про тебе, що ти відьма. Про тебе та про твої вчинки вже й книжка є. Бо ти сама шкварчиш безперестану, як вишкварка, щобожого дня,— ти, печена ідольська поклоннице! — репетував Петро і кидався на матір, мов роздратований півень.

— Правда, що я вся печена, бо ти мене вже спік, як ва сковороді.

Сусід слухав, слухав та й годі сказав, тільки махнув рукою.

— Якби прийшов якийсь святий з неба, то й той вже, мабуть, не помирив би вас,— сказав сусід і пішов з двора

Другого дня вранці Оришка світом збудила бабину унучку, маленьку дівчинку Марусю, дочку першої Петрової жінки, і звеліла їй одігнать корову й вівці до череди на вигін, куди зганяли з села усю худобу. Поки Маруся вмилась та одяглась, поки вигнала з двора на вигін та догнала до череди, чередник вже погнав череду в поле. Маруся мусила гнать корову й овечки додому. Оришка вгляділа в вікно корову й вівці, догадалась, що Маруся опізнилась, вибігла з хати і почала бить дівчину. Дівчина кричала й плакала. Баба зирнула в вікно, побачила, що невістка лупить дівчину, однією рукою держить, а другою гамселить і по спині, й по голові, і по чому влучить. Вона вхопила коцюбу, вибігла з сіней, кинулась оборонять дівчину і з нестямки вперіщила Оришку ззаду по плечах так здорово, що Оришка пустила дівчину і од болісті аж вхопилась рукою за плече й засичала.

— Навіщо ти, іродова дочко, б'єш сироту? Сама вилежувалась на подушках до білого дня, збудила її пізно, ще й б'єш безвинну сироту. Дивись, он ти подерла на їй юбочку.

Невістці здалось, що то корова штовхнула її ззаду рогами в плечі, обернулась і зопалу пхнула бабу так, що вона, як стояла, так і звалилась

з ніг і впала навзнак на двері так, що головою аж двері одчинила, ще й зачепилась виском об одвірок, обдерла собі висок і розтяглась через сінешній поріг аж в сінях.

Баба вхопила унучку за руку, повела в хату і пожалувала її, втерла сльози рукавом, пригорнула до себе й погладила по головці.

— Не плач, бідна моя сиротино! Я не дам тебе на кривду та на поталу нікому. Ось прийде батько в хату, я йому розкажу, що твоя мачуха тебе зобижає, б'є, ще й плакати не дає. Ой горе тим сиротам, і тобі й мені, такій же сиротині, як і ти,— втішала баба унучку.

Баба одчинила свою скриню, знайшла насіння й горішків, дала дівчині. Дівчина перестала плакать, обняла рученятами бабусю й пригорнулась до неї. Вона, мабуть, одна на все село щиро любила свою бабусю, бо тільки бабуся жаліла, пестила й навіть мазала її й часто купувала для неї гостинці в Білій Церкві, медяники й бублики, і справила їй гарну червону юбчину.

Думка про книжку, про котру казав син, не виходила в баби з голови. Вона питала за ту книжку в людей, але люде нічого не знали про таку книжку, хоч і чули за неї. Минуло чимало часу. Вже й сніг випав, і починалась зима.

Палажка якось раз стріла коло своїх воріт сусіду Параску Гришиху й спитала в неї. Параска сказала, що в Трушках є аж десять книжок про неї. Солов'їха була цікава знать, яка то книжка написана про неї, коли вже й син казав, що така книжка давно є в селі. Палажку взяла така нетерплячка, що вона пішла передніше од усього до титаря Петра Жарка, щоб розпитать за ту книжку, бо Петрів син був письменний і купував книжки на ярмарку в Шамраївці в коробейників.

Палажка застала вдома тільки титаря й титарку. Сина вдома не було.

Палажка поздоровкалась. Титар попросив її сісти на покуті за столом, бо думав, що вона прийшла в гості. Але Палажка зараз почала питать, чи то правда, що за неї чи в його, чи в його сина є книжка, де списано її житіє?

Титар осміхнувсь, титарка й собі якось розтягла губи й обернулась до вікна: в сина його вже давно була та книжка.

— Кажуть, що в тій книжці списано все моє житіє; коли б мені хто прочитав ту книжку,— говорила баба Палажка.

— Кажуть люде, що є така книжка про твоє житіє, але в нас немає тієї книжки. Питай або в сусіда Смолянки, або в Шпира, або в учителя. Смолянка письменний і має чимало книжок, а вчитель повинен знать про усякові книжки на світі,— говорив титар, і його очі сміялись; але баба Палажка була не дуже-то гостра на здогади й того сміху в очах не примітила, що примітила б одразу цікава й кмітлива баба Параска.

— Та хіба ж не варто написать книжку про твоє житіє? Ти ж і по монастирях ходиш, і паску їси сливе щороку в Лаврі,— обізвалась титарка.

— І, господи! скільки я виходила по монастирях, а скільки я переводила прочан в Києві! Я й лік їм погубила! — сказала Палажка.

Гордовитій бабі здавалось, що вона вже присвятилась, коли за неї, таку богобоящу, вже пишуть книжки.

— Піду ж я до Смолянки, або до Шпира, або до вчителя та розпитаю, — сказала Палажка, і хапки попрощавшись, вона зайшла по дорозі до Смолянки. Але Смолянка сказав, що в його нема тієї книжки, бо трохи страхався бабиного язика, хоч у його й була книжка. Хазяйка випровадила бабу аж за ворота.

— Та твій же син, Палажко, співає в церкві, то вчитель повинен би таки сказать йому за ту книжку, коли вона є в його, бо він же правує півчими.

Солов'їха не пішла до Шпирів, а швиденько попростувала в школу до вчителя. Вона застала його вдома.

Вчитель затопив у печі й грівся коло печі, сидячи на стільці. Він жив в невеличкій кімнатці з маленькою піччю, де можна було готувать страву, коли траплявся жонатий вчитель. В кімнаті було світло й чепурно прибрано. На прізвище він звався Неліпович. Це був жвавий, проворний молодий панич, котрого ректор вимкнув з третього класу духовної семінарії. Він був сирота. Його прийняли в семінарію на скарбовий кошт в пансіон. Але він не дуже-то прилягав до книжок, хоч і любив читать деякі наукові книжки... Його вимкнули з семінарії більше за непокірливу вдачу, за те, що він завжди змагався й лаявсь з усіма вчителями і наговорив нахабно усякої нісенітниці інспекторові-ченцеві.

Палажка ввійшла й поздоровкалась з Неліповичем. Він трохи здивувався, чого це вона прийшла до його на одвідини.

— Це ви, бабо, мабуть, маєте якесь діло до мене за вашого сина? — спитав він у баби.— Певно, прийшли, щоб я заплатив йому гроші за співи в церкві? Ваш син добре співає на криласі й ходить в церкву щонеділі, так, як і ви. Сідайте ж в мене та будете гостею.

Палажка сіла і втирила в учителя свої чорні блискучі, як кришталь, допитливі очі.

— Мені казали люде, що в вас є така книжка, де списано все моє житіє. Чи воно справді там списано за все моє житіє?

Вчитель осміхнувся, а його круглі веселі сірі очі ніби зареготались.

— Є така книжка, де списано ваше житіє, хоч, може, й не все, а так здебільшого. Там списано, як ви до церкви ходите щонеділі й б'єте багацько поклонів, що ви щороку ходите в Київ на прощу і багато дечого.

— Це правда, що я ходжу на прощу в Київ щороку. Так вже мені бог дав. А чи там списано те моє житіє, що мене усі в хаті мучать, трохи не катують, скубуть мені коси, як святій Варварі? Чи там списано за мене, як за мученицю чи як за спасеницю й преподобницю?

Сірі Неліповичеві очі залисніли й наче зареготались. Він ледве не приснув од сміху, похапцем витяг з кишені хусточку й почав буцімто сякать носа голосно, з усієї сили, щоб придушить сміх. Він добре знав, яка то преподобниця сиділа в його хатині, бо школа виходила на вигін саме проти бабиної оселі, звідкіль йому доводилось не раз і не два чуть навіть усяку розмову; та ще й город коло школи межувавсь з Палажчиним городом.

— Там списано за вас і як за мученицю, як от, приміром, пишуть за святу Варвару, і як за спасеницю-преподобницю.

— Та й мене бог сподобив, що я виходила по усяких монастирях, була і в Почаєві та й там говіла й спокутувала свої гріхи. Ще за першим чоловіком я понеділкувала, а за другим чоловіком то вже постила дванадцять п'ятниць Парасок, не їла нічого до вечора в п'ятниці перед дванадцятьма великими святами. В нас на селі тільки один Мойсій Кубенко постить ще й кожну п'ятницю, аж до вечора ні рісочки не бере в рот. А чи написано ж в тій книжці, як мене на минувшему тижні лаяв і трохи не бив син, а невістка пхнула мене так, що я навзнак звалилась на сінешні двері та й двері головою одчинила, та так і простяглась через сінешній поріг, ще й висок обдерла об одвірок. Ой боже мій милий, боже мій єдиний! Хіба ж я й справді не мучениця?

— Ні! цього там не написано,— обізвавсь вчитель і знов почав голосно сякать носа, неначе на його напав страшний нежить та чхачка.

— А чи не дали б ви мені тієї книжки, щоб мені син прочитав за моє житіє? — спитала баба.

— В цей час нема в мене вдома тієї книжки, бо батюшка позичив у мене: хоче сам прочитать ту книжку. Як він оддасть, то я дам її Петрові; нехай вам прочитає,— сказав вчитель.

— Ой мученица я на цім світі та й годі! Куди не поткнусь на селі, та і в своїй хаті, всі мене чогось зачіпають та лають, а невістка кривдить мене. Чи там пак написано в книжці, як вона оце недавнечко половила та позакидала в жлукто мої кури й качки, ще й рядном накрила зверху, щоб вони хутчій виздихали од голоду? — спитала баба, вставши з стільця і прямуючи до дверей.

— Ні, нього не написано,— сказав Неліпович і встав з стільця, щоб випровадить в сіни ту трушанську мученицю й преподобницю.

Син зараз досвідчився, куди-то ходила мати і за що питала в титаря, й Смолянки, і у вчителя.

— А що, мамо! не напитали по хатах книжки? Ось я незабаром поведу на ярмарок до Білої Церкви два кабанці на продаж; а як продам, то, може, там куплю для вас книжку. Може, й ви продасте одного свого кабанця?

— Про мене! продай одного кабанця свого, а другого мого, бо надходять різдвяні святки, то щоб ви не нарікали на мене, що я їм ваш хліб,— сказала мати.

Перед різдвом Петро повів на мотузку два кабанці й продав на ярмарку, ще й купив книжку за ті гроші, що взяв за материного кабанця.

— От, мамо, я купив для вас ту книжку, де списано все ваше життя, — сказав син веселенько й з осміхом. Він був палкий, але й одхідливий. І якби його мати була добріша й здатлива, то, може б, в його хаті було менше сварки та бійки.

— Нехай же прочитаєш мені ту книжку на різдвяні святки, бо перед святками роботи багацько, і ніколи нам її слухати, а тобі читать.

На третій день святок по обіді прийшла на одвідини до Палажки сусіда Левадиха з дочкою й невісткою. Петро сів за столом і зумисне почав читати бабам ту книжку. Баба Палажка слухала дуже вважливе, і як Петро дочитав до кінця, Палажка мовчала й задумалась: вона таки втямила, що в книжці написано зовсім-таки не за преподобницю, як вона сподівалась.

— А що, мамо? Чи гаразд розібрали це "житіє"? Це ж ви така преподобниця, котру в рай навряд чи пустять, хоч ви й молитесь, і на прощу до Києва ходите. Бо ви така преподобниця, як і наша сусіда, котру ви лаєте та потріпуєте великою грішницею,— сказав син, згортаючи книжку.

— Брешеш ти, Петре! Тут що написано про бабу Параску, то все істинно правда; а що написано про бабу Палажку, то там не все правда; тільки те правда, що я богобояща. Це ти свого докладав, як читав, та ще й того прикинув, то Параска бреше за мене по селі. Дай лишень мені книжку! я піду до титаря, щоб його письменний старший син перечитав мені усе, як воно дійсно там написано. А то Параска бреше на мене, а ти читаєш, та побріхуєш, та докладаєш ще й своїх побрехеньок.

Левадиха й ті невістка зараз догадались, про кого написана книжка, і тільки осміхались, мовчки поглядаючи одна на одну. Очевидячки, їм було ніяково, і вони заговорили з бабою про свої справи. Левадиха рознесла чутку по кутку за ту книжку про двох бабів. Чутка швидко пішла по селі. Молоді чоловіки й парубки півчі приходили на святках до

Петра, щоб він прочитав їм ту книжку. Бабі Палажці було ніяково сидіть в хаті й слухати, як вони натякають на бабу, регочуться та все скоса поглядають на неї. Вона мусила тікать з хати, ховалась в противну нетоплену кімнату й мерзла там ввесь час, доки син читав книжку.

Од того часу, як тільки стара роззявляла рота й починала гризтись та надокучать синові, вік одчиняв скриню, де знаходилась книжка, сідав за стіл, розгортав книжку й починав голосно на всю хату читати: "Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти". Баба сварилась і чіплялась, а син читав та й читав далі голосніше, аж кричав. Мати мусила замовкнуть.

— От і добре, що ти примитикував, чим можна заткнуть пельку матері,— говорила нишком Оришка до свого чоловіка.

Баба Палажка довго терпіла, але в неї, нарешті, терпець увірвавсь. На масниці вона пішла до батюшки жаліться на сина та невістку.

Прийшла вона до батюшки, поцілувала в руку та й почала оповідать за свої кривди.

— Батюшко! не дали ви торік причастя Паращиній невістці й синові, а цього року не дайте причастя моєму синові й невістці. Паращина невістка вже стала слухняна, й син став покірливий, і в їх од того часу в хаті настала мирнота; а в моїй хаті неначе завелось пекло, бо й син і невістка неначе печуть та смажать мене на сковороді сливе щобожого дня.

— За що ж вони печуть тебе, неначе на сковороді? — спитав батюшка.

— Ото якось раз вранці пішла я на часок до Левадихи, а невістка посипала коло порога проса своїм курям та качкам, а мої кури й качки половила, позакидала в жлукто і рядном накрила, щоб вони не їли її

проса. А як я окроми посиплю пашні своїм курям та качкам та не стережу, то вона потаєнці од мене визбирає дочиста, до зернини в хвартушину моє жито й пшеницю, порозганяє мої кури та сипле своїм. Я встоюю за свою птицю, а вона тикає на мене, лає в батька й матір і бажає, щоб мої кури виздихали з голоду й вищезли. Прошу вашої ласки, не дайте їм обом цього року причастя, то вони мене не кривдитимуть і будуть мене шанувати й чтить, як свою матір.

— За це, Палажко, не можна не давать причастя. Таких сім'їв, як оце в тебе, чимало на селі: довелось би не давать причастя половині невісток та синів на селі.

— Та коли б тільки вони обоє зобижали мої кури та качки! А то син дає мені погані прізвища: каже, то я газетниця, що я ідольська печена поклонниця, бо я часто, як молюсь, здіймаю з стін святі образи й цілую. Надавав мені поганих прізвищ та йменнів стільки, що їх настачило б на половину села. Як почну говорить йому напуття, то він мене лає поганими сороміцькими словами. Я напутюю його та навчаю і наводжу на добру путь, але як скажу йому слово, то він на мене сипле, як з решета, поганими словами. Осудив,обніс та опоганив мене, на все село незгірше Параски. Оце вчора напавсь на мене, лаяв мене: наговорив стільки поганих слів, скільки на дубі листя. А ще перед різдвом купив на ярмарку книжку; каже, що в тій книзі списано моє житіє. Та накличе повну хату лобурів, таких достоту, як сам, та й читає й сміється, а лобурі й собі реготять. А я мушу мерщій тікать в противну хатину, а та хатина не топлена. Я од холоду аж цокочу зубами, доки він перечитає ту книгу. Та в книжці ще й свого надокладає на мене. Таке моє життя, хоч вмочай хліб у попіл та й їж! Не дайте, батюшко, їм причастя, бо мені вже й так гірко жить на світі; і я тільки нидію, а не живу. Хоч кидай свою хату та тікай до сусід.

— Може, ти сама зачіпаєш сина й невістку?— спитав батюшка.

— Ой боже мій милий! Хто б їх зачіпав, якби вони на мене не нападались. Оришка часто б'є мою унучку од першої невістки й

знущається над нею, нівечить на їй одежу. А мені жаль дитини, то я часом обороняю дитину рогачем або кочергою: а вона мене часом пхне так, цю я й звалюсь на землю й падаю сторч.

— Ото, Палажко, як вони говітимуть та не перепросять тебе й не попрощаються з тобою перед причастям, як велить звичай, тоді я не дам причастя їм обом. А як перепросять тебе, то я не маю права не допустить їх до причастя,— сказав батюшка на прощанні.

На другий день баба Параска прийшла до матушки: вона напитала на селі для матушки наймичку і прийшла сказать за неї. Матушка розказала, за що приходила просить батюшку Палажка. Параска, вертаючись додому, стрілась з Палажчиною невісткою і все розказала; а невістка зараз розказала своєму чоловікові. Він спахнув і розлютувавсь на матір.

Через кільки день баба Палажка, годуючи свої кури, примітила, що її кури десь діваються. Вже не стало двох курок. Увійшла вона в хату та й чує, що на горищі закиркала сполохана курка.

— Хто то ганяє кури? — гукнула баба з сіней.

— Та це я проганяю ваші кури. Ваші кури їдять мій овес, бо я зсипав свій овес на горищі,— обізвався Петро, злазячи по драбині.-То я, мамо, сідаю на горищі на засідки на ваші кури, бо ваші кури занадились до мого вівса. Я вже вбив ломакою дві ваші курки,— сказав Петро.

— Де ж ти їх дів? — спитала мати, як він зліз з горища в сіни.

— Загорнув в овес, бо як буде купець купувать овес, то більше буде вівса на вагу,— сказав син і пішов у хату.

— Нащо ж ти загорнув їх в овес? Я опатрала б та вкинула в борщ; принаймні кури не пропали б дурнісінько. Чи в тебе не всі дома, чи зроду нема однієї клепки в голові?

Баба як стояла в одній сорочці й боса, з досади так і полізла по драбині на горище, розгорнула овес і знайшла дві курки. Тим часом син вийшов в сіни, прийняв драбину, виніс надвір і поставив коло хати, а сам пішов з двора. Баба побачила, що нема драбини, хотіла злізти по дверях, але в неї ноги одубли. Мороз тоді був таки добрий. Вона лапала ногами перекладину на дверях, щоб вчепиться пальцями та стать другою ногою на клямку, але й до клямки не достала. Дряпалась вона довгенько й мусила вернуться на горище. Бідна баба змерзла. Зуби в неї цокотіли; вона трусилась од холоду; ноги й руки одубли. Оришка в хаті реготалась.

Баба почувала, що вже замерзає, і почала кричать не своїм голосом:

— Рятуйте! ой рятуйте, хто в бога вірує! Ой пропаду! Оришко! пристав драбину! — І вона кричала так здорово, що сусід Юрченко, вештаючись по дворі, почув той несамовитий крик і мерщій прибіг в сіни: він думав, що в хаті когось ріжуть. Чує він, Оришка в хаті регочеться, а баба кричить ґвалт на горищі. Він ухопив драбину й приставив до стіни. Баба ледве стогнала й насилу злізла з горища. Вона аж посиніла і ледве могла ступить кільки ступенів, бо коливалась на ході і трохи не впала. Юрченко підхопив її під руки і ввів у хату. Баба зараз полізла на піч і лягла на черені, та все трусилась і стогнала, а зуби аж цокотіли.

Юрченко вхопив на жердці кожуха, вкрив бабу й одрятував її. Він осміхнувся й пішов з хати. Баба насилу одійшла, бо в неї вже були закоціліли руки й ноги і душа насилу держалась в тілі.

Вже аж перед вечором баба одійшла й злізла з печі. Син вернувсь додому. Мати почала докорять йому.

— Чи ти бога не маєш в серці, і бога не боїшся. І людей не соромишся, що так знущаєшся надо мною? Чи ти в таку годину на світ народивсь, що я од тебе мушу терпіть таке горе?

— Мовчи, бісова паро, бо я куплю за три карбованці рушницю, постріляю усі твої кури й тебе застрелю! — крикнув син несамовито.

Палажка почала йому докорять і не мовчала. Син кинувсь до неї, мов злий, роздратований півень. В його руки трусились. Він увесь посатанів, аж став синій, вхопив матір за барки й тряс так, що в неї трохи голова не одскочила, і вона вкусила себе зубами за язик. Трясе він матір та кричить, як навіжений:

— Ти не мати, а скажена собака. В тебе піна тече з рота, як в скаженого вовка. В тебе язик випаде такий завдовжки, як кочержилно. Тобі тільки байстрюків водить, а не жити з дітьми й людьми. Допекла ти й батькові до живих печінок.

Вилаявши матір донесхочу, Петро кинув її на лаву та й пішов з хати.

— Цур тобі, пек тобі! Не я тебе родила. Родила тебе люта зміюка. Не буду я жива, як зостанусь жити в оцій хаті.

— Коли вам у нас у всьому недогода, то перебирайтесь в противну хату. Там вам буде догідніше, та й не буде кого лаять та гризти. Ви ж маєте свій хліб, то й печіть собі паляниці чи хліб, бо ми вам свого хліба з нашого поля більше не дамо,— говорила невістка до свекрухи.

— То й буду їсти свій хліб; піду до млина, намелю жита та й напечу собі хліба. А як ви й далі лаятимете мене та битимете, то я перейду жить до дочки та й одверну для неї свою частку поля, а не для Петра. От що буде! Нехай Петро дулю з'їсть, коли б'є та кривдить свою матір, та знущається, неначе я на світ народилась задля того, щоб йому було кого бити та лаять.

Баба пішла в комору, набрала клунок жита, понесла до млина, і мірошник зараз змолов, щоб баба часом не причепилась до його та не лаялась. Вона принесла борошно додому, вчинила діжу, напекла собі хліба й сховала в противній хаті. Од того дня за обідом баба клала на столі свій хліб окроми. Од того часу вона й справді їла свій хліб, неначе вмочала його в попіл.

Але як вона потім згодом заглянула в засік по-видному, то примітила, що її жито було чимало надібране, бо значок, зроблений колись вуглем, був височенько от пашні. Баба знов почала лаять сина й невістку і пішла жалітись до дочки.

— То перебирайтесь, мамо, до нас,— сказала її дочка Маруся.— Коли ви одвернете своє поле для нас, то в нас буде вам догода в усьому. Ви не будете заважать вам, бо в нас хата велика: є де поміститься.

— Ми вас не кривдитимемо ні в чому. Перебирайтесь хоч і зараз, бо Петро людина несамовита й пришелепувата. В його таки й справді не стає однієї клепки в голові; він колись з нестямки й справді вб'є вас,— сказав Тиміш до тещі.

— Вже чого, а притичини для вас од Петра й Оришки не буде, коли Петро ладен виперти вас коліном з хати. Ходім зараз та й перенесемо ваше добро до нас,— сказала Маруся.

І вона й мати забрали мішки й попереносили Палажчине добро: і жито, й пшеницю, й кури, й качки, ще й перегнали бабині кабанці. Тиміш запріг коні й перевіз Палажчину скриню. Як зносили скриню з воза, баба полапала рукою, де була колись прибита цвяшками бомага на її частку поля. Бомаги й прибитої дощечки вже не було. Тиміш перекинув скриню, аж на тому місці, де колись була прибита небіжчикова духовниця, тільки було знать дірочки, де стриміли цвяшки.

Після того, як баба прибила дощечку поверх духовниці, вона лапала попід дном сливе щодня, а потім вже лапала щотижня, а далі за лайкою та змажкою з сином і забула за ту бомагу. Баба тепер аж руками за голову вхопилась з одчаю: вона й забула, що вовк і лічене бере, а тхір бере й значковані кури.

— Ой боже мій! Це ж вони вкрали мою бомагу! От тобі й поле! Що ж мені тепер на світі божому робить? Хоч копай яму та живцем лягай в домовину. З'їв мене син без солі, живцем закопав у могилу,— бідкалась, аж побивалась Палажка.

— Та не вдавайтесь в тугу заздалегідь. Духовниця десь є, і ми її знайдемо. Певно, Петро оддав її в волосну управу на схованку. Йдіть зараз в управу та присікайтесь до старшини й писаря. Що ж їм заважатиме оддать вам бомагу?

Палажка наділа кожух, вхопила образ під пахву й мерщій пішла до управи та й присікалась до старшини.

Волосний та судчики сказали, що Петро не давав в управу бомаги на схованку, ще й підняли Палажку на смішки. Старшина сказав:

— Причепилась і до нас оця причепа та й настирається трохи не щотижня. Бабо, ти всім осточортіла. Як настиришся й зятеві, то зять колись загорне тебе в рядно, скине на плечі та й однесе до сина. А твій син казав, що видере з поминальної книжки той листок, де ти будеш записана по смерті на спомин душі в церкві, та й викине його на смітник, щоб тебе ніхто не поминав, щоб і пам'ять про тебе швидше зникла.

Палажка вийшла. В неї ноги обважніли. Вона зомліла і впала на вулиці, бо дуже ослабла од біганини та тяганини.

Їхав якийсь чоловік і, не додивившись та загавронившись, трохи не наїхав на неї. Він спинив коні, підвів бабу. Якась молодиця придержала її попід руки, поки баба опам'яталась і поміцнішала та перестала стогнать.

Пішла Палажка вулицею та всіх, з ким стрічалась, питала, чи не чув хто за ту бомагу, чи не знає хто, в кого находиться та бомага. Люди казали, що не чули, в кого та бомага теперечки.

Прийшла баба додому та аж стогнала, сівши на полу.

— Отаке мені горенько на старості літ од свого сина, од своєї дитини. Така велика біда мені, якої, мабуть, ніхто не зазнав на світі. Та й я до цього часу не зазнала такої біди ні од кого, окрім хіба проклятої Параски Гришихи. Але її й бог не благословив, і люде клянуть. А то ж мій рідний син, моє чадо! — бідкалась, аж стогнала Палажка.

На другий день вона знов пішла по селі розпитувать людей про духовницю, була і у вчителя, заходила до батюшки й титаря. Коло питля вона стрілась з бабою Параскою, поздоровкалась з нею, спинилась і крізь сльози почала розпитувать її облесливим голоском, щоб запобігти ласки в баби.

— Ти, Парасю, скрізь буваєш по хатах, бо тебе матушка посилає на село напитувать собі наймичок та наймитів. Ти цікава: за все знаєш, що на селі робиться, за що люде по хатах говорять. Чи не чула ти, кому дав мій син духовницю мого небіжчика на мою частку поля?

— Хіба ж я ворона, щоб літала слідком за твоєю духовницею по селі та кмітила, в чию хату вона впала. Мабуть, твоя духовниця полетіла вже на небеса, бо ти ж вже присвятилась. І твоє житіє списано вже в книгах, — кепкувала й глузувала Параска.

— От і добре, що я оце стикнулась з тобою! Скажи, будь ласка! Мені од дітей тепер така кривда й біда, як була тобі торік. Ти своїх якось впинила й приборкала, а я ніяким способом не приборкаю свого сина та невістки: вони мене їли живцем; либонь незабаром зовсім з'їдять. Я поминатиму тебе, як молитимусь богу, і вранці, і ввечері.

— То добирай і ти способу, коли маєш розум,— сказала в одповідь Параска.— Я бачила, як диякон читав духовницю коло питля мірошникам та чоловікам, що застоювали коло млина черги, а вони слухали та сміялись. Дриндзай зараз до диякона та причепись до його, то, може, піп тобі й оддасть. Духовниця лежить в його під образами на столичку; там її побачиш. Але мені нема часу слухать, що ти варнягаєш; та й твоїх молитов мені не треба, бо я й сама вмію молитися. Біжи-бо мерщій до диякона та шукай в його духовниці на косинчику на покуті під образами! — сказала Параска, бо подобрішала, згадавши про свою торішню біду, і хутчій дременула наче навтікача од свого ворога.

Палажка пішла до диякона й почала прохать та благати, щоб піп оддав її духовницю. Вона вже нагляділа коло образів на косинчику свою духовницю, але не насмілювалась нахабно взять, бо боялась образів.

Диякон взяв духовницю й оддав їй. Палажка впала на одно коліно, поцілувала його в руку й подякувала.

Вона швиденько й веселенько почимчикувала зараз до сина й показала йому духовницю, як показують ті, котрі були програли битву, однятий в їх стяг. А показавши її й почванившись, вона швиденько вийшла з хати, йшла та все оглядалась назад: вона боялась, щоб часом син не наздогнав її та не одняв бомаги.

Прийшла вона в хату до дочки й показала їй і зятеві духовницю і вже не прибивала її цвяшками до дна скрині, а загорнула в хусточку й сховала в своїй скрині насподі під сорочками та спідницею.

— Отепер Петро й Оришка вже не знайдуть бомаги, хіба вночі вкрадуть скриню,— говорила веселенько Палажка.

— Глядіть лишень, мамо! Вони ладні й скриню вкрасти вкупі з духовницею та потаєнці винести з хати навіть вдень, як нас обох не буде дома, бо догадаються, що або в скрині, або під скринею лежить ціла різа вашого поля,— говорив всмішки Тиміш.— А таку скриню, де захована різа поля, варто вкрасти.

В дочки бабі полегшало на серці, бо було спокійніше жить.

Дочка була добра й прихильніша до неї, ніж син та невістка. Тільки Тиміш вдався на вдачу в свою веселу та насмішкувату тітку, бабу Параску, і таки частенько піднімав Палажку на сміх. Баба одгризалась і зараз загризалась з ним і заводилась, говорячи йому довгі свої напутіння та навчання. І вона незабаром остогидла й зятеві. В його поля було чимало, і він не дуже-то квапився та поривав очі на бабину частку поля.

Влітку баба почала частенько ходить до Білої Церкви до адвоката, щоб одвернуть свою частку поля для дочки. Чутка про ці бабині вчинки дійшла до сина й невістки, бо баба скрізь нахвалялась, що не дасть синові за його провину свого поля. За цю нахвалку сусіди зараз розказали її синові.

Зять добре знав, що як теща одпише на його жінку поле, то після її смерті підніметься тяганина й колотнеча, бо Петро позиватиметься з ним, і йому довелось би багацько грошей пропозивать і, може, й поле втратить.

Він послав жінку до Петра, щоб він та Оришка прийшли й перепросили матір і взяли до себе. Порадившись, Петро й Оришка пішли до баби Палажки, поцілували в руку, перепросили й запрошували знов перейти до їх жити. Баба бачила, що вона знов "обществує" й

трапезуватиме в сина, згодилась перейти до його на життя. Син зараз перевіз до себе її скриню й манатки.

— От бачиш! і в мене знайшлося щось таке, щоб затулить пельку і тобі, і твоїй жінці, як і в Параски, щоб ви були мені покірненькі, чтили й шанували мене, бо я ж ваша мати, а ви мої, а не чортові діти,— так напутювала Палажка сина й невістку, вернувшись на свою оселю та в свою хату.

І справді баба Палажка таки добрала способу, якою затулкою можна було затулить пельку й синові й невістці, щоб присилувать їх кориться й слухати її: та затулка була — батьківське поле. І вони мусили терпіти і змовчувать Палажці, сподіваючись, що смерть незабаром визволить їх од лайки й бійки.

1908 року.